Олександр БЄЛЯЄВ

НІ ЖИТТЯ НІ СМЕРТЬ

1. МІСТЕР КАРЛСОН ПРОПОНУЄ СВІЙ ПЛАН

— Що ви на це скажете? — спитав містер Карлсон, закінчивши розповідати про свій проект.

Крупний вуглепромисловець Гільберт нічого не відповів. Настрій у нього був паскудний. Перед самим приходом Карлсона головний директор повідомив його, що справи на вугільних шахтах ідуть вкрай погано. Експорт зменшується. Радянська нафта дедалі більше витісняє конкурентів на азіатському і навіть на європейському ринках. Банки відмовляються надавати кредит. Уряд вважає, що далі субсидувати велику вугільну промисловість неможливо. Робітники страйкують, зухвало висувають нездійсненні вимоги, погрожують затопити шахти. Треба знайти якийсь вихід.

І саме в цей момент, ніби глузуючи з нього, доля підсилає якогось Карлсона з його божевільним проектом.

Гільберт хмурив руді брови і м'яв довгими жовтуватими зубами запашну сигаретку. На його бритому заклопотаному обличчі застигла нудьга. Він мовчав.

Але Карлсон не з тих, кого бентежить мовчанка. Непевної професії і невідомого походження, хоч говорив з ірландським акцентом, маленький, метушливий чоловічок з коротким носом і чорним волоссям, настовбурченим, наче в їжака, Карлсон вп'яв гострі очиці у втомлені, вицвілі очі Гільберта і свердлив їх своєю настійливою, неспокійною думкою.

— Що ви на це скажете? — вдруге спитав він.

— Біс його знає, що воно таке, якась морожена чоловічина... — нарешті, апатично промовив Гільберт і з гидливою міною поклав сигаретку.

— Стривайте! Стривайте! — схопився мов на пружині Карлсон. — Ви, очевидно, не зовсім зрозуміли мою ідею?..

— Признаюсь, не маю особливого бажання і розуміти. Це безглуздя або безумство.

— Не безумство і не безглуздя, а великий винахід, який в умілих руках принесе людині мільйони. Якщо ви сумніваєтесь, дозвольте нагадати вам історію цього винаходу.

І Карлсон так заторохтів, ніби розповідав заучений урок.

— Анабіоз випадково відкрив російський учений Бахмєтьєв. Вивчаючи температуру комах, цей учений помітив, що при поступовому охолодженні температура тіла комахи зважується, потім, досягнувши температури 9,3 градуса за Цельсієм, враз підвищується майже до нуля, а далі знову спадає вже до температури навколишнього середовища, приблизно до 22 градусів нижче нуля. І тоді комаха впадає в дивний стан — ні сну ні смерті: всі життєві процеси припиняються, і комаха може пролежати — одубіла і заморожена — невизначено довгий час. Але досить обережно і поступово підігріти комаху, як вона оживає і потім живе, наче нічого з нею й не було. Від комах Бахмєтьєв перейшов до риб. Він заморозив, наприклад, карася, що пролежав задубілий, тобто в "анабіозі", як назвав цей стан Бахмєтьєв, кілька місяців. Підігрітий, він ожив і потім плавав, як і раніше.

Смерть ученого перервала цікаві досліди, і про них скоро забули. Проте, як це часто буває, росіяни роблять відкриття, а наслідками їхніх

відкриттів користуються інші. Згадайте Яблочкіна чи винахідника радіотелеграфу Попова, згадайте, нарешті, Ціолковського... Так було і цього разу. Відкриттям Бахмєтьєва скористався німець Штейнгауз для практичних цілей: перевезення і зберігання живої риби. Як вам відомо, він нажив мільйони!

Гільберт зацікавився і слухав Карлсона вже уважніше.

— Дякую вам за лекцію, — мовив він. — Мені теж привезуть до столу свіжу рибу, виловлену в далеких морях. Але, щиро кажучи, я не цікавився, як її заморожують. Хіба не все одно як? Аби риба була свіжа. І ви кажете — Штейнгауз нажив на цьому ділі мільйони?

— Десятки, сотні мільйонів! Він тепер чи не найбагатший у всій Німеччині!

Гільберт задумався.

— Так це ж тільки риба, — сказав він після паузи, — а ви пропонуєте зовсім неймовірне: заморожувати людей! Хіба ж це можливо?

— Можливо! Тепер можливо! Бахмєтьєв заморожував тварин, які впадають у зимову сплячку, так званих холоднокровних: бабака, їжака, кажана. Що ж до теплокровних тварин, то йому не пощастило піддати їх анабіозу. Однак професор Вагнер, теж російський учений, відомий своєю перемогою над сном, винайшов спосіб змінювати склад крові теплокровних тварин, наближаючи його до складу крові холоднокровних. Він уже благополучно заморозив і оживив мавпу.

— Але ж не людину?

— Яка різниця?

Гільберт невдоволено труснув головою, а Карлсон усміхнувся.

— Я кажу лише з погляду біології та фізіології. У мавп такий самий склад крові, як і в людини. Точнісінько такий. І ось вам незвичайні, але цілком здійсненні перспективи. Масове заморожування людей, у даному разі... гм-м-м... безробітних. Хто не знає, який критичний стан переживає вугільна промисловість, та хіба тільки вугільна? Періодичні кризи і безробіття, що їх супроводжують, на жаль, постійне лихо нашого суспільного ладу. На цьому грають всілякі баламути, наприклад комуністи, які пророкують загибель капіталізму від внутрішніх суперечностей, що роздирають його. Хай вони не поспішають ховати капіталізм! Капіталізм знайде вихід, і один з них — спосіб, який я пропоную! Вибухне криза — ми заморозимо безробітних і складемо їх у спеціальних льодовнях, а мине криза, виникне попит на робочу силу, ми підігріємо їх, і — просимо в шахту. — Карлсон запалився і говорив, мов на трибуні.

— Ха-ха-ха! — не стримався Гільберт. — Та ви жартівник, містер?..

— ...Карлсон. Я кажу цілком серйозно, — образився Карлсон.

Гільберта починав цікавити цей чоловік.

— Авжеж, — усе ще сміючись, мовив вуглепромисловець, — бувають такі мерзенні часи, коли, здається, і самого себе залюбки заморозив би до кращих днів! Та скільки коштуватиме ваш божевільний проект! Треба споруджувати спеціальні будівлі, підтримувати в них спеціальну температуру!

Карлсон підняв угору палець, потім приставив його до своєї колючої чуприни.

— Тут усе обмірковано. Мій план простіший. Вам, як власникові шахт, має бути відомо, що з кожними сімдесятьма футами в глиб землі температура підвищується приблизно на один градус. Ви знаєте також, що в Гренландії, за Полярним колом, у льодовиках Гумбольдта знайдено

багатющі поклади чудового кам'яного вугілля. Як тільки вугільний ринок зміцніє, ви зможете почати там розробку. Матимете ряд шахт різної глибини і з різною температурою, яка буде там однаковою в усі пори року. Лишатиметься тільки ввести невеликі зміни, щоб пристосувати шахти для наших цілей. Я не завдаватиму вам зараз клопоту розповіддю про всі подробиці, але можу подати, коли накажете, цілком розроблений технічний план і кошторис.

"Що за курйозний чоловік", — подумав Гільберт і спитав Карлсона:

— Скажіть, будь ласка, а ви самі хто будете: інженер, учений, професор?

Карлсон скромно опустив очі.

— Я прожектер! Учені і професори вміють висидіти в своїх лабораторіях прекрасні яйця, але вони не завжди вміють розбити їх і спряжити яєчню! Треба вміти з нематеріальних ідей здобувати матеріальні фунти стерлінгів!

Гільберт усміхнувся і, трохи подумавши, подав Карлсону коробку з сигаретами.

"Перемога", — радів у душі Карлсон, запалюючи сигарету електричною запальничкою, що стояла на столі.

Але Гільберт не здавався.

— Припустімо, все це можливо. Та все ж я передбачаю цілий ряд перешкод. Перша: чи ми дістанемо дозвіл уряду?

— А чому б урядові не дати цього дозволу, коли ми доведемо, що анабіоз для людей цілком безпечний. Соціальне значення цього заходу наш уряд високо оцінить.

— Це так, звичайно, — відповів Гільберт, перебираючи в думці членів консервативного уряду, більшість яких були особисто глибоко зацікавлені у вугільній промисловості.

— Та найголовніше питання: чи підуть на це робітники, чи погодяться вони періодично "завмирати" на час безробіття?

— Погодяться! Нужда примусить! — переконливо сказав Карлсон. — Люди з голоду вішаються, топляться, а тут ніби відпочинок! Звичайно, треба вміло підійти. Насамперед знайти сміливців, які б погодилися піддати себе анабіозу. Цим першим слід пообіцяти великі суми винагороди. Коли вони "воскреснуть", ними треба скористатись як рекламою. Потім на перших порах надати грошову підтримку сім'ям. Звичайно, доведеться заткнути пельку і декому з робітничої аристократії, яка перебуває в лідерах так званого робітничого руху. А далі, — ви побачите, що далі все піде як по маслу. Безробітні "заморожуватимуться" цілими сім'ями. І страшне зло — і безробіття — буде ліквідовано. У вас розв'яжуться руки. Перед вами відкриються незвичайні перспективи! Мільйони, десятки мільйонів потечуть у ваші сейфи! Зважтеся. Скажіть "згоден", і я завтра ж подам вам усі кошториси, плани і розрахунки.

Здоровий практичний розум підказував Гільберту, що весь цей фантастичний план — справжнісінька авантюра. Та Гільберт переживав такий фінансовий стан, коли людина перед страхом неминучого краху кидається в найризикованіші афери. А Карлсон малював дуже принадні перспективи. Крупний комерсант і ділок соромився признатися самому собі в тому, що він, мов потопаючий, ладен учепитися за цю химерну соломинку "мороженої чоловічини".

— Ваш проект надто незвичайний. Я подумаю і дам вам відповідь...

— Подумайте, подумайте! — охоче погодився Карлсон, підводячись з крісла. — Не смію вас затримувати, — і він вийшов, задоволено

всміхаючись. — Клює! — весело вигукнув Карлсон, пірнаючи в клекотливий котел вуличного руху Сіті.

2. ДИВНИЙ КЛІЄНТ

— Карлсон, ви розорили мене! — з кислою міною промовив Гільберт. — Я затратив величезні кошти на устаткування підземних тілосховищ. Я тринькаю гроші на рекламу й оголошення. І все ж таки за весь місяць газетної кампанії не знайшлося жодного, хто б побажав зробити на собі першу публічну спробу заморожування. А ми ж пропонуємо солідну винагороду. Очевидно, життя робітників не таке вже й нужденне, Карлсон, як кричать про це соціалісти! І, зрештою, якщо анабіоз така безпечна штука, то чому б вам, Карлсон, не зробити першу спробу на собі?

— На собі?

— Авжеж, на собі.

— На мені самому? — перепитав Карлсон і сколошкав щетинисте волосся. — Я готовий. Так, так. Готовий. Але що буде з усім ділом? Воно засне разом зі мною. Ні, усипляючи інших, комусь треба не спати. Я — прожектер. Без таких, як я, весь світ поринув би в анабіозну сплячку!

Їхню суперечку перервав стук у двері.

У контору ввійшов страшенно худий чоловік, його довга шия була обмотана шарфом. При світлі яскравої лампи великі круглі окуляри відвідувача виблискували, мов автомобільні фари. Він одкашлявся і простиг руку з газетою.

— Я з приводу оголошення. Здрастуйте! Дозвольте відрекомендуватись: Едуард Леслі. Астроном.

Карлсон кулею підкотився до відвідувача.

— Дуже радий з вами познайомитись! Прошу, сідайте. Ви бажаєте, щоб на вас зробили спробу? Наші умови знаєте? Ми добре заплатимо вам і забезпечимо сім'ю довічною пенсією на випадок... гм... Але, звичайно, такого випадку не станеться.

— Не треба! Кахи-кахи... Не треба винагороди. Моє ім'я, здається, достатньо говорить про те, що я не маю потреби в грошах. — Леслі поморщився. — У мене — інше... Кахи-кахи... Проклятий кашель!

— З науковою метою, так би мовити?

— Еге ж, тільки не з такою, як ви, мабуть, думаєте. Я — астроном, повторюю. Написав велику працю про групу леонід, які падали в листопаді з сузір'я Лева...

Леслі знову закашлявся, схопившись рукою за груди. Відкашлявшись, він пожвавішав і запально заговорив:

— Групу спостерігав Гумбольдт у Південній Америці в 1799 році. Він прекрасно описав це чудове небесне явище. Потім леоніди наближалися до Землі в 1833 і 1866 роках. Їх ждали через певний період — тридцять три — тридцять чотири роки, в 1899 році. Але тут з ними трапилось нещастя... Так, нещастя! Вони надто близько підійшли до Юпітера, притягання якого відхилило їх од звичайної орбіти. Тепер вони проходять свій шлях за два мільйони кілометрів од Землі, і їх майже не видно.

Леслі зробив паузу, щоб знову відкашлятись.

Карлсон, який уже ледве стримував нетерпіння, скористався цією паузою.

— Дозвольте, шановний професоре, але яке відношення мають падаючі зорі леонід, сузір'я Лева і сам Юпітер до нашої справи?

У Леслі сіпнулася довга шия, він трохи роздратовано й повчально зауважив:

— Майте терпіння дослухати, молодче! — і, демонстративно повернувшись на стільці, сказав до Гільберта: — Я займаюсь складними обчисленнями, про які не говоритиму докладно. Ці обчислення пов'язані з долею групи леонід. Точність моїх обчислень заперечує шановний колега Зауер...

Гільберт переглянувся з Карлсоном. Чи не з маніяком вони мають справу?

Леслі перехопив цей погляд і роздратовано смикнув шиєю; спрямувавши окуляри в стелю, наче довіряв свої думки небу, він закінчив словами:

— Я хворий... остання стадія туберкульозу.

— Але ви звернулись не туди, шановний професоре! — сказав Карлсон.

— Туди! Прошу дослухати! Я хворий і скоро вмру. А найближчу появу леонід у полі нашого зору можна чекати тільки в 1933 році. Я не доживу до того часу. Довести ж свою правоту науковому світові можу тільки після додаткових спостережень. От я й прошу вас піддати мене анабіозу і повернути до життя в 1933 році, потім знову заморозити, пробудивши в 1965 році, далі — в 1998 році і, нарешті, — в 2021. Ясно?.. — І Леслі втупив окуляри у співрозмовників.

— Цілком ясно! — відповів Гільберт. — Тільки ж, шановний професоре, до того часу ваш учений супротивник може вмерти, і вам нікому буде доводити свою правоту!

— Ми, астрономи, живемо у вічності! — з гордістю відповів Леслі.

— Це все дуже забавно, — мовив Карлсон. — Я бачу, що анабіоз дуже хороша річ для астрономів. Ви, наприклад, можете попросити розбудити вас, коли погасне Сонце, щоб перевірити правильність своїх обчислень. Але ми, не астрономи, цікавимося значно ближчим майбутнім. Зараз нам потрібна лише спроба, щоб довести, що анабіоз — зовсім не шкідливий і безпечний для життя. Тому ми ставимо умову: перебування в анабіозі має тривати не більше місяця. Друга умова: процеси заморожування і оживлення повинні відбуватися публічно.

— На це я згоден. Але місяць мене зовсім не влаштовує! — і засмучений Леслі почав зав'язувати шарфом довгу шию.

— Стривайте, — спинив його Гільберт. — Ми могли б зробити так: "пробудити" вас через місяць, а потім знову піддавати анабіозу на який завгодно час.

— Чудово! — радо вигукнув Леслі. — Я готовий.

— Ви повинні підписати кілька зобов'язань і заяв про те, що добровільно піддаєте себе анабіозу і не матимете до нас ніяких претензій в разі нещасливого кінця. Це тільки для формальності, та все ж...

— Згоден, згоден на все! Ось вам моя рука! Повідомте, коли я вам буду потрібен! — і повеселілий Леслі швидко вийшов з контори.

— Ну, що? Клюнуло? — повторив Карлсон своє улюблене слівце, коли астроном пішов, і ляснув Гільберта по плечу.

Гільберт скривився від такої фамільярності. — Не зовсім те, що нам потрібно. От коли б кілька робітників... Вони роздзвонили б потім у шахтах...

— Будуть і робітники! Терпіння, молодче, як казав цей астроном.

— Можна ввійти? — у двері контори просунулась кудлата голова.

— Будь ласка, прошу!

До контори ввійшов молодик у жовтому картатому костюмі. Зробивши театральний жест широкополим капелюхом, незнайомець відрекомендувався.

— Мере. Француз. Поет.

І, не чекаючи привітання у відповідь, співучим голосом почав:

Стомився від муки у чеканні

За мрією летіти ввись,

Стомився від щастя і страждання,

Собою бути я стомився.

Якби заснути й вічно спати,

Забути все в єдину мить,

Щоби нічого вже не знати,

Не відчувати і не жить.

— Заморожуйте! Готовий!

Нехай гарячою сльозою

Мій труп холодний оживить.

— Гроші даєте зараз чи після пробудження?

— Після!

— Не згоден! Дідько його знає, чи воскресите ви мене. Гроші на бочку! Гульну в останній раз, а там робіть що хочете!

Гільберта зацікавив цей курйозний патлатий поет.

— Я можу дати вам авансом п'ять фунтів стерлінгів. Це вас влаштовує?

Очі поета спалахнули голодним блиском. П'ять фунтів! П'ять хороших англійських фунтів! Людині, яка жила з сонетів і триолетів!

— Звичайно! Продам душу чортові і готовий кров'ю підписати договір!

Коли поет вийшов, Карлсон накинувся на Гільберта.

— Ви докоряєте мені за те, що я розоряю вас, а самі кидаєте гроші на вітер. Навіщо ви дали аванс? Хіба не бачите, що це за цяця? Б'юсь об заклад на п'ять фунтів, що він не вернеться!

— Згоден! Подивимося! Все-таки сьогодні щасливий день! Гляньте, ще хтось!

У контору входив елегантно одягнений юнак.

— Дозвольте відрекомендуватись: Леслі!

— Ще один Леслі! Невже всі Леслі почувають нахил до анабіозу? — вигукнув Карлсон.

Леслі усміхнувся.

— Я не помилився. Виходить, дядечко вже був тут. Я — Артур Леслі. Мій дядько, Едуард Леслі, професор астрономії, повідомив мені сумну звістку про те, що хоче піддати себе анабіозу.

— А я гадав, що ви самі не проти того, щоб випробувати на собі цей цікавий експеримент. Подумайте, адже ви станете наймоднішою людиною в Лондоні! — закидав вудочку Карлсон.

Та на цей раз риба не клювала.

— Я не маю потреби вдаватись до таких екстравагантних способів популярності, — з скромною гордістю промовив юнак.

— В такому разі ви побоюєтесь за дядечка? Даремно! Його життю ніщо не загрожує. Ніякої небезпеки!

— Невже? — аж надто зацікавився Артур Леслі. — Можете бути спокійні!

— Ніякої небезпеки!.. — тихо промовив Леслі, і Карлсону почулося, ніби ще тихіше Леслі додав: "Дуже шкода". — А чи не можна відраяти дядечка од цієї спроби? Він туберкульозний і з таким кволим здоров'ям навряд, щоб згодився для експерименту! Ви рискуєте і можете тільки скомпрометувати свій захід!

— Ми так упевнені в успіху, що не бачимо ніякого риску!

— Слухайте! Я заплачу вам. Добре заплачу, коли ви відмовитесь од дядечка як об'єкта експерименту!

— Нас не можна підкупити, — втрутився Гільберт. — Проте якщо ви скажете причину, то, може, ми й підемо вам назустріч!

— Причину? Гм... Вона така делікатна...

— Ми вміємо мовчати!

— Хоч як неприємно, але мушу бути відвертим... Бачите, мій дядечко багатий, страшенно багатий. А я... я його єдиний спадкоємець. Дядечко безнадійно хворий. Лікарі кажуть, що йому вже недовго жити. Можливо, лише кілька місяців відділяють мене од багатства. Це дуже до речі, бо в мене є наречена. І саме в цей момент йому потрапляє на очі ваше оголошення. Дядечко зважується піддати себе анабіозу і заснути мало не на сто років, пробуджуючись час від часу тільки для того, щоб подивитись на якісь там падаючі зорі. Згляньтесь на моє становище. Адже суд не може затвердити за мною права на спадщину, поки дядечко буде в стані анабіозу!

— Звичайно, ні!

— От бачите. Але тоді — прощай спадщина. Вона дістанеться моїм пра-пра-правнукам!

— Ми можемо "заморозити" і вас разом з вашим дядечком. І ви лежатимете мумією, аж поки можна буде одержати спадщину.

— Спасибі вам! Отак, дивись, пролежиш і до кінця світу! Отже, ви не відмовляєтесь мати справу з дядечком?

— Було б нерозумно з нашого боку відмовлятися після того, як ми самі опублікували оголошення, в котрому запрошували таких охочих.

— Це ваше останнє слово?

— Так, останнє!

— Тим гірше для вас! — і, грюкнувши дверима, Артур Леслі вийшов з контори.

3. БЕЗУТІШНИЙ ПЛЕМІННИК

Першу спробу анабіозу людини вирішено було зробити в самому Лондоні, в спеціально найнятому приміщенні, публічно. Широка реклама зібрала у великий білий зал силу-силенну глядачів. Хоч зал був повнісінький, у ньому штучно підтримували температуру нижче нуля. Щоб не справляти неприємного враження на публіку, операцію вливання в кров людини спеціального розчину, який мав надати їй властивостей крові холоднокровних тварин, вирішили провести в іншій кімнаті. Туди могли заходити тільки рідні і друзі осіб, з якими робили експеримент.

Едуард Леслі прибув, як завжди, з астрономічною точністю, хвилина в хвилину, рівно о дванадцятій годині дня. Карлсон злякався, побачивши його, — так астроном змарнів. Гарячковий рум'янець розлився на його щоках. Кадик судорожно рухався на тонкій шиї, коли Леслі дихав, а на хусточці, яку професор підносив до рота, як тільки починався приступ кашлю, з'явилися плями крові.

"Поганий початок", — думав Карлсон, ведучи астронома під руку в окрему кімнату.

Слідом за Едуардом Леслі йшов його племінник. Вираз обличчя в нього був такий, як у пригніченого горем родича, що проводжає на кладовище любимого дядечка.

Натовп жадібно розглядав астронома. Клацали фотоапарати репортерів газет.

За Леслі зачинилися двері кабінету. І публіка в нетерпеливому чеканні почала оглядати "ешафоти", як назвав хтось пристосування для анабіозу, що стояли високо посеред залу.

Ці "ешафоти" скидалися на величезні акваріуми з подвійними скляними стінами. То були два скляні ящики, вставлені один у другий. У менший ящик мали покласти людину, а між стінками обох ящиків містився пристрій для зниження температури.

Один "ешафот" призначався для Леслі, другий — для Мере, який з поетичною неточністю спізнився.

Поки лікарі готувалися в кабінеті до вливання рідини в кров і вислухували в Леслі пульс і серце, Карлсон кілька разів нетерпляче вбігав у зал довідатись, чи прийшов Мере.

— От бачите! — на високих нотах звернувся Карлсон до Гільберта, втретє вбігаючи в кабінет. — Я був правий! Мере не прийшов!

Гільберт здвигнув плечима. Але в цю мить двері кабінету з шумом розчинилися, і на порозі з'явився поет. На його обличчі і одязі були сліди бурхливо проведеної ночі. Блукаючі очі, дурна усмішка і нетверда хода свідчили про те, що нічний чад ще далеко не весь вийшов з його голови.

Карлсон гнівно накинувся на Мере.

— Слухайте, це ж неподобство! Ви п'яні.

Мере осміхнувся, похитуючись.

— У нас у Франції, — відповів він, — є звичай: виконувати останню волю приреченого на смерть і частувати його перед покаранням стравами і винами, яких тільки він забажає. І багато хто, ідучи на смерть, до смерті і напиваються. Мене ви хочете "заморозити". Це — ні життя ні смерть. Тому я і пив серединка на половинку: ні п'яний ні тверезий.

Розмова ця була перервана несподіваним криком хірурга.

— Почекайте! Дайте свіжий розчин! Влийте його в новий стерильний кухоль!

Карлсон оглянувся. Напівроздягнений Едуард Леслі сидів на білому стільці, важко дихаючи. Запалі груди його судорожно рухались. Хірург затискував пінцетом уже розрізану вену.

— Бачите? — нервував хірург, звертаючись до сестри милосердя, яка високо тримала скляний кухоль з хімічним розчином. — Рідина скаламутніла! Дайте інший розчин! Рідина має бути абсолютно чиста!

Сестра швидко принесла бутель з розчином і новий кухоль. Рідину було влито. — Як ви себе почуваєте?

— Спасибі, — обізвався астроном. — Терпимо. Після Леслі таку ж операцію вливання зробили і Мере.

В легкому одязі, який вільно пропускав тепло, їх ввели в зал.

Схвильований натовп затих. По приставній драбині Леслі і Мере зійшли на "ешафоти" і лягли в свої скляні труни.

І ось, уже лежачи на білій простині, Мере несподівано продекламував хрипким голосом епітафію Сціпіону римського поета Еннія:

Тут похований той, кому

Ні громадяни, ні чужоземці

Не могли скласти шани,

гідної його.

Сказавши це, він ураз захропів, поринувши у важкий сон охмелілої людині.

Едуард Леслі лежав як мрець. Риси його обличчя загострилися. Він часто дихав короткими віддихами.

Хірург, стежачи за термометром, почав охолоджувати повітря між скляними стінками.

Із зниженням температури почало стихати і хропіння Мере. Дихання Леслі було ледве помітне. Мере раз чи двічі ворухнув рукою і затих. У Леслі очі лишалися напіврозплющеними. Нарешті, обидва перестали дихати, а в Леслі очі затуманилися. В цю мить скляні віка було насунуто на "труни". Доступ повітря припинився.

— Двадцять один градус за Цельсієм. Анабіоз настав! — пролунав голос хірурга серед цілковитої тиші.

Публіка повільно виходила з залу.

Гільберт, Карлсон і хірург пройшли в кабінет. Хірург відразу ж засів за якийсь хімічний аналіз. Гільберт хмурився.

— Зрештою, все це справляє гнітюче враження. Я мав рацію, наполягаючи на тому, щоб публіці показати тільки видовище пробудження. Цей похорон відіб'є у будь-кого бажання піддавати себе анабіозу. Добре, що хоч той шалапут Мере вніс комічну ноту в похоронний хор.

— Ви праві і неправі, Гільберт, — відповів Карлсон. — Картина вийшла невесела, це правда. Але публіка повинна бачити все з початку до кінця, інакше вона не повірить. Біля наших "покійничків" встановлено контрольне чергування. На них можна подивитися у всякий час дня і ночі. І якщо ми програли на похороні, то вдвічі виграємо на воскресінні. Мене бентежить інше: операція вливання досить неприємна і складна. Для масового заморожування людей вона непридатна. Але мені писали, що професор Вагнер знайшов простіший спосіб змінювати кров — вдиханням спеціальних парів.

— Хай йому чорт! Я підозрював це! — раптом вигукнув хірург, піднімаючи пробірку з якоюсь рідиною.

— У чому справа, лікарю?

— А в тому, що весь наш експеримент і саме життя професора Леслі висіли на волосинці. Як ви пригадуєте, під час вливання хімічного розчину я звернув увагу на те, що рідина стала каламутною. Цього не повинно було бути ні в якому разі. Я сам готував розчин в умовах цілковитої стерильності. Тепер я хотів встановити причину помутніння рідини.

— І що ж ви знайшли? — нетерпляче спитав Гільберт.

— Синильну кислоту! — Отруту!

— Надзвичайно сильну. Вбиває вмить, і від неї нема порятунку!

— Але ж як вона туди потрапила?

— У цьому вся суть.

— Це Артур Леслі! Безутішний племінник астронома! Ви пам'ятаєте, Гільберт, як він просив, а потім погрожував? Негідник! А дивіться, як розіграв пригніченого жалем!

— Коли він міг це зробити? Здається ж, не підходив близько до апаратів...

— Так, — задумано промовив хірург, — можливо, сюди вплутані інші. Може, сестра милосердя?..

— Треба повідомити поліцію! Адже це злочин! — вигукнув обурений Гільберт.

— Ні в якому разі! — заперечив Карлсон. — Ми тільки зашкодимо собі. Наполохаємо робітників, на яких кінець кінцем розраховуємо. І, зрештою, що може зробити поліція? Кого ми можемо обвинуватити? Артур Леслі — зацікавлена особа. Але що він причетний до злочину, у нас немає ніяких доказів.

— Можливо, ви й маєте рацію, — замислено промовив Гільберт. — У всякому разі, нам треба бути дуже обережними.

4. ВОСКРЕСІННЯ МЕРТВИХ

Минув місяць. Наближався день "воскресіння мертвих". Публіка хвилювалась. Точилися суперечки, чи пощастить вернути життя "замороженим" в анабіозі.

В ніч напередодні оживлення хірург у присутності Гільберта і Карлсона оглянув тіла Леслі і Мере. Вони лежали немов трупи, холодні, бездиханні. Хірург постукав лікарським молоточком по замерзлих губах поета, і удари лунко рознеслися в порожньому залі, наче молоточок бив по куску дерева. Від тепла, що вийшло і тіла, вії покрилися памороззю.

Під час огляду тіла астронома напрактиковане око хірурга помітило на оголеній руці невеличкий бугорок під шкірою. На вершині бугорка видно було ледве помітну цятку, ніби від уколу, а нижче — замерзла краплина якоїсь рідини.

Хірург осудливо похитав головою. Він зскріб ланцетом замерзлу краплю, обережно відніс цей шматочок льоду в кабінет і там зробив аналіз. Карлсон і Гільберт уважно стежили за роботою хірурга.

— Ну що?

— Те ж саме. Знову синильна кислота! Хоч як оберігали, а все ж Артурові Леслі, очевидно, пощастило якось впорснути під шкіру свого обожнюваного дядечка краплину смертельної отрути.

Гільберт і Карлсон були пригнічені.

— Все загинуло! — у відчаї промовив Гільберт. — Едуард Леслі вже ніколи не прокинеться. Наше діло безнадійно скомпрометовано.

Карлсон шаленів.

— Під суд його, негідника! Тепер і я бачу, що цього злочинця треба віддати до рук правосуддя, хоча скандал і зашкодив би нам!

Хірург, підперши голову рукою, про щось думав.

— Стривайте, може, ще нічого не втрачено! — нарешті заговорив він. — Не забувайте, що отруту було впорснуто під шкіру зовсім замороженого тіла, в якому припинялися всі життєві процеси. Всмоктування уже було неможливе. При відсутності кровообігу отрута не могла рознестись по крові. Якщо отруйна рідина була нагріта, то трохи цієї рідини могло проникнути під шкіру, і шкіра від тепла стала еластичнішою. Але далі рідина не могла просочитись. Ця краплина, яка виступила на місці уколу, свідчить, що злочинцеві не вдалося впорснути отрути багато.

— Але ж досить і краплини, щоб отруїти людину. — Цілком правильно. Тільки цю краплину ми спокійнісінько виріжемо з шматочком м'яса.

— Невже ви думаєте, що людина зостанеться живою після того, як у її тілі, можливо протягом двох-трьох тижнів, була отрута?

— А чому б і ні? Треба тільки вирізати глибше, щоб жодної краплі не лишилося в тілі! Розігрівати тіло, хоч і часткову, ризиковано. Доведеться зробити оригінальну "холодну" операцію.

І, взявши молоток та інструмент, схожий на долото, хірург попрямував до трупа і заходився зрубувати бугорок, так наче скульптор працював над мармуровою статуєю. Шкіра і м'язи маленькими мороженими стружками падали на дно ящика. Скоро на руці утворилась невелика ямка. — Ну, здається, досить!

Стружки геть позмітали. Ямку помазали йодом, який одразу ж замерз.

За вікном пожвавлювався вуличний рух. Біля будинку вже стояла черга нетерплячих. Двері відчинили, і зал заповнила публіка.

Рівно о дванадцятій дня познімали скляні віка з ящиків, і хірург, поглядаючи на термометр, почав поволі підвищувати температуру.

— Вісімнадцять... десять... п'ять нижче нуля. Нуль!.. Один... два... п'ять вище нуля!..

Пауза.

На віях Мере розтала паморозь, і куточки очей наповнилися мовби слізьми.

Перший заворушився Мере. Напруження в залі досягло найвищого ступеня. Серед глибокої тиші Мере раптом гучно чхнув. Це розрядило напруження публіки, і вона загула, як бджоли у вулику.

Мере підвівся, зручніше усівся в своєму скляному ящику, позіхнув і осоловілими очима глянув на публіку.

— Доброго ранку! — жартівливо привітав його хтось із натовпу.

— Дякую. Тільки мені страшенно хочеться спати! — і він клюнув носом.

Серед публіки почувся сміх.

— За місяць не виспався

— Так він же п'яний! — лунали голоси.

— В момент заморожування, — голосно пояснив хірург, — містер Мере був п'яний. В такому стані його застиг анабіоз, припинивши всі процеси в організмі. Тепер, оживши, Мере, природно, і досі перебуває під впливом хмелю. А через те, що він, очевидно, не спав ніч перед

анабіозом, то зараз хоче спати. Анабіоз — не сон, а щось середнє між сном і життям.

— Кров! Кров! — вигукнув зляканий жіночий голос. Хірург подивився навколо. Погляди публіки були прикуті до тіла Леслі. На рукаві його халата виступила кров.

— Заспокойтесь! — голосно мовив хірург. — Тут немає нічого страшного. Під час анабіозу професорові Леслі довелося зробити невелику операцію, яка не має ніякого відношення до його заморожування. Як тільки кров відігрілась і поновився кровообіг, з рани виступила кров. От і все. Ми зараз перев'яжемо рану! — І, розірвавши рукав халата Леслі, хірург швидко забинтував йому руку. В цей час Леслі опритомнів. — Як ви себе почуваєте?

— Дякую, добре! Здається, легше стало дихати! Справді, Леслі дихав рівно, не було помітно судорожних порухів грудей.

— Ви бачили, — звернувся хірург до публіки, — що експеримент анабіозу скінчився щасливо. Тепер тих, що були піддані анабіозу, оглянуть лікарі-спеціалісти.

Натовп гомінливо розходився, а Мере і Леслі пройшли в кабінет.

5. ВИГІДНЕ ДІЛЬЦЕ

При старанному медичному огляді Едуарда Леслі з'ясувалися несподівані наслідки анабіозу. Виявилось, що під впливом низької температури всі туберкульозні палички, які скупчилися в хворих легенях Леслі, загинули, і Едуард Леслі в такий спосіб зовсім вилікувався од туберкульозу.

Правда, така можливість виліковування теоретично передбачалася ще в дослідах Бахмєтьєва. Але тепер це вже був незаперечний факт, що

блискуче розв'язав питання про боротьбу з туберкульозом, одним з найстрашніших ворогів людства.

Карлсон не помилився: Едуард Леслі і Мере стали наймоднішими людьми в Лондоні та й в усьому світі. Їх інтерв'ювали, знімали, запрошували для публічних виступів. Астронома, хоч він і почував себе тепер зовсім здоров'ям, обтяжувала ця неймовірна метушня навколо нього. Він наполягав, щоб його знову піддали анабіозу до 1933 року.

— Мені треба законсервувати себе для науки, — говорив він.

І його бажання було виконано: Леслі перевезли в Гренландію. І він перший спустився в глибокі шахти "Консерваторіуму", як називалося це підземне сховище для масового заморожування людей.

Зате Мере прямо-таки купався у хвилях популярності. Він не задовольнявся публічними виступами. Написав віршовану поему "На тому боці "Стікса" . Він писав про те, як його душа, звільнившись від пут задубілого тіла, вихором полинула в голубому ефірі світового простору. Вона плавала на світних кільцях Сатурна, відвідувала далекі планети, "на яких ростуть лілові люди-квіти, що співають вічну пісню щастя". Вона витала в просторах четвертого виміру, де предмети вимірюються в ширину, довжину, глибину і іксату (висоту).

"На землі немає потрібного слова", — писав Мере і плутано пояснював умови існування в світі четвертого виміру, "де немає часу", нема понять "поза" і "всередині", де всі предмети взаємно проникають один в один, не змішуючи своїх форм. Він писав про незвичайні зустрічі на Чумацькому Шляху, що веде геть за межі відомого нам зоряного неба.

Поема Мере, звичайно, не витримувала і найслабшої наукової критики; в стані анабіозу йому не могло нічого приснитись, бо мозок був заморожений. Та публіка, жадібна до сенсацій, схильна до містицизму,

захоплювалася цими фантастичними картинами. Знайшлися любителі сильних емоцій, які побажали випробувати на собі відчуття "польоту в безмежних просторах", поринаючи в анабіоз. Вони, певна річ, нічого не "відчували", так само як заморожена туша, але, "пробуджуючись", підтримували брехню Мере.

Над усякі сподівання анабіоз приніс Гільберту величезні бариші. Крім любителів гострих відчуттів, до Гільберта стікалися з усього світу хворі на туберкульоз. Гренландський "санаторій" працював чудово. Хворі повністю виліковувались. А незабаром прибули ще й нові клієнти. Англійський уряд вирішив, що "гуманніше" і, головне, дешевше піддавати "невиправних" злочинців анабіозу замість довічного ув'язнення і смертної кари.

Нарешті, анабіоз було застосовано для перевезення худоби. Замість несмачного замороженого звичайним способом м'яса, яке привозили з Австралії, в Англію почали доставляти тварин у стані анабіозу. Їх не треба було годувати в дорозі. А привізши на місце, тварин відігрівали, оживляли, і англійці мали до столу свіже і дешеве м'ясо.

Карлсон потирав руки. Йому перепадала немала частка величезних прибутків, які приносив анабіоз.

— Ну що? — самозадоволено звертався він до Гільберта. — Тепер ви розумієте, що таке прожектер? Ваші гроші і мої проекти принесли вам мільйони. Без мене ви давно розорилися б з вашими вугільними шахтами.

— Вугільні шахти у мене і досі збиткові, — мовив Гільберт. — Збуту нема, робітники незговірливі, уряд не дає субсидій. Так, Карлсон, життя — складна штука! Ви хороший прожектер, але життя здійснює свої проекти всупереч нашому бажанню. Ми збиралися заморожувати безробітних разом з їхніми сім ями, а замість цього перетворили наші холодильники в санаторії і тюрми!

— Терпіння. Прийдуть і робітники. Тепер у вас є вільні капітали. Обіцяйте пристойне утримання сім'ям робітників при умові, якщо глави їхніх сімей погодяться піддати себе анабіозу. Повірте, вони піймаються на цей гачок. А коли робітники звикнуть до анабіозу, можна буде зменшити ціну. Кінець кінцем, вони самі проситимуть, щоб їх заморозили разом з сім ями, аби тільки не голодувати. Вони прийдуть! Злидні заженуть! Повірте мені, вони прийдуть!

І вони прийшли...

6. У КРИЗІ ГРЕНЛАНДІЇ

Холодний осінній вітер валив з ніг. Молодий шахтар-вибійник з кардіффських шахт, понуривши голову, повільно підходив до невеликого котеджу, що прозирав крізь оголені віття саду.

Бенджамін Джонсон постояв біля дверей, глибоко зітхнув перед тим, як відчинити їх, і, нарешті, несміливо ввійшов у дім.

Його дружина, Фредеріка, мила коло великого каміна посуд. Дворічний син, Самуель, уже спав.

Фредеріка запитливо подивилась на чоловіка.

Джонсон, не роздягаючись, важко сів на стілець і тихо промовив:

— Не дістав!..

Тарілка вислизнула з рук Фредеріки і дзвінко впала в цебрик. Жінка з острахом озирнулась на дитину, але вона не прокинулась.

— У страйковому комітеті немає більше грошей... В лавці на борг не дають...

Фредеріка перестала мити посуд, витерла руки об фартух і мовчки сіла до столу, втупившись у куток, щоб приховати від чоловіка своє хвилювання.

Джонсон повільно витяг з кишені пальта, не по сезону легкого, пом'яту газету і поклав на стіл перед дружиною.

— На ось, читай!

І Фредеріка, змахнувши сльозу, прочитала надруковане крупним шрифтом оголошення:

"П'ять фунтів на тиждень одержують сім'ї робітників, які погодились проспати до весни"... Далі йшло пояснення, що таке анабіоз. Фредеріка вже чула про нього. Агенти Гільберта давно вели пропаганду анабіозу серед робітників.

— Ти не зробиш цього! — твердо сказала вона. — Ми не худоба, щоб нас заморожували.

— Міські джентльмени не гребують анабіозом!

— З жиру казяться твої джентльмени! Вони нам не укажчики!

— Слухай, Фредеріко, але ж у цьому, зрештою, немає нічого ні страшного, ні ганебного. Небезпеки для мене ніякої. Я не штрейкбрехерствую, нічиїх інтересів не зачіпаю.

— А мої? А твої власні інтереси? Це ж майже смерть, хоч і на певний час Ми повинні боротися за право на життя, а не відлежуватись замороженими тушами доти, поки пани хазяї не звлять воскресити нас!

Вона була збуджена і говорила надто голосно.

Маленький Самуель прокинувся, заплакав і почав просити їсти. Фредеріка взяла його на руки і стала заколисувати. Джонсон тоскно дивився на русяву голівку сина. Хлопчик так змарнів останнім часом. Змарніла і Фредеріка...

Дитина заснула, і Фредеріка сіла біля столу, закривши обличчя руками. Вона більше не могла стримувати сліз...

Бенджамін гладив своєю грубою рукою вибійника її пухнасте волосся, таке ж біляве, як і в сина, і ласкаво, наче дитину, умовляв:

— Я ж за вас болію душею! Зрозумій! Завтра Самуель матиме великі кухлі молока з-під корови і білий хліб, а в тебе на столі буде добрий шмат яловичини, картопля, масло, кава... Розлучатися важко, та це ж тільки до весни! Зацвітуть яблуні в нашому саду, і я знову буду з вами. Я зустріну вас — веселих, здорових, квітучих, мов наші яблуні!..

Фредеріка ще раз схлипнула і замовкла.

— Спати час, Бен...

Більше вони ні про що не говорили. Та Бенджамін знав, що вона згодна.

А на другий день, попрощавшись з дружиною і синам, він уже летів на пасажирському літаку в Гренландію.

Сіро-зелена пелена Атлантичного океану змінилась полярними картинами півночі. Крижана пустеля з розкиданими по ній де-не-де гірськими вершинами... Часом літак пролітав низько над землею, і тоді видно було господарів цих пустинних місць — білих ведмедів. Побачивши літаки, вони перелякано зводилися на диби, простягаючи вгору лапи, немов просили пощади, а потім з несподіваною швидкістю кидались тікати.

Джонсон мимохіть усміхнувся їм, позаздрив суворому, але вільному їхньому життю.

Вдалині показались покрівлі підземних будівель і аеродром.

— Прилетіли.

Дальші події розгорталися просто блискавично.

Джонсона запросили в контору "Консерваторіуму", записали його прізвище, адресу і начепили на руку браслет з номером.

Потім спустили в підземні приміщення.

Підйомна машина летіла вниз з запаморочливою швидкістю, пересікаючи ряд горизонтальних шахт. Температура поступово підвищувалась. У верхніх шахтах вона була значно нижче нуля, тоді як унизу піднімалась до десяти градусів.

Машина несподівано зупинилась.

Джонсон ввійшов у яскраво освітлену кімнату, серед якої він побачив площадку з чотирма металевими тросами, що спускалися з широкого отвору в стелі. На площадці стояло низьке ліжко, застелене білим простиралом. Джонсона переодягли в легкий халат і звеліли лягти в ліжко. На обличчя наділи маску і наказали дихати якимись парами.

— Можна! — почув він голос лікаря.

І в ту ж хвилину площадка з його ліжком почала підніматися вгору. Скоро Джонсон змерз і відчув, що холод дужчає. Нарешті холод став нестерпним. Джонсон намагався крикнути, зійти з площадки, але тіло його мов скам'яніло... У голові стало паморочитись. Потім він враз

відчув, як приємна теплінь розливається по тілу. Та це був обман почуттів, якого зазнають усі замерзаючі: останнім зусиллям організм піднімає температуру тіла перед тим, як віддати все тепло холодному простору. В цей короткий час думки Джонсона запрацювали блискавично і чітко. Це були навіть не думки, а яскраві образи. Він бачив свій сад у золотому промінні сонця, яблуні, вкриті пухнастими білими квітами, жовту доріжку, по якій біжить йому назустріч його маленький Самуель, а слідом за ним усміхаючись іде юна, червонощока, білява Фредеріка...

Потім усе почало меркнути, і Джонсон остаточно знепритомнів.

Через якусь мить свідомість повернулася до нього, і він розплющив очі.

Перед ним, нахилившись, сидів юнак:

— Як ви себе почуваєте, Джонсон? — спитав він, усміхаючись.

— Дякую, невелика слабість у тілі, а взагалі непогано! — відповів Джонсон, оглядаючись навкруги. Він лежав у білій, яскраво освітленій кімнаті.

— Підкріпіться склянкою вина і бульйоном, а потім — в дорогу!

— Дозвольте, лікарю, а як же з анабіозом? Він не вдався чи на шахтах спішно стали потрібні робітники?

Юнак усміхнувся.

— Я не лікар. Будьмо знайомі. Моє прізвище Крукс, — і він подав Джонсону руку. — Анабіоз пройшов успішно, ми про це ще встигнемо поговорити. Нас чекає літак.

Джонсон, дивуючись, що з анабіозом так скоро покінчено, швидко одягся і піднявся з Круксом на поверхню.

"А Фредеріка проплакала, мабуть, усю ніч", — думав він і радісно усміхався, згадуючи про скору зустріч.

Біля входу в підземелля стояв великий пасажирський літак. Навкруги розстилалася вічна крижана пустеля. Була ніч. Північне сяйво снопами ніжного барвистого проміння краяло небо на мінливі смуги.

Джонсон, уже в теплій шубі, з задоволенням дихав чистим морозним повітрям.

— Я відвезу вас додому! — сказав Крукс, допомагаючи Джонсону піднятися по сходах у кабіну.

Літак швидко знявся в повітря.

Джонсон знову побачив пересічену місцевість, ті самі зледенілі кратери, що з'являлися час від часу на шляху, мов степові могили, і тих самих ведмедів, яким він так недавно заздрив. Ось і древні сиві хвилі Атлантичного океану. Ще трохи — і на горизонті, в сизому тумані, показались береги Англії.

Кардіфф... шахти... затишні котеджі... Ось видно і його біленький котедж, що потопає в густій зелені саду... У Джонсона закалатало серце. Зараз він побачить Фредеріку, візьме на руки маленького Самуеля і почне підкидати вгору.

"Ще, ще", — лепетатиме малий, як звичайно.

Літак зробив крутий віраж і спустився на лужку біля будиночка Джонсона.

7. ПОВЕРНЕННЯ

Джонсон нетерпеливо вийшов з кабіни. Повітря було тепле. Скинувши шубу, Джонсон побіг до будинку. Крукс ледве встигав за ним.

Був чудовий осінній вечір. Призахідне сонце яскраво освітлювало великі червоні яблука в затишному саду.

— Одначе, — здивовано промовив Джонсон, — невже я проспав до осені?

Він підбіг до садової огорожі і побачив сина й дружину. Маленький Самуель сидів серед осінніх квітів і сміючись кидав яблука матері. Обличчя Фредеріки не видно було за гілками яблуні.

— Самуелю! Фредеріко! — радісно вигукував Джонсон і, перелізши через низьку огорожу, побіг клумбами назустріч дружині й синові.

Та малюк замість того, щоб кинутись до батька, раптом заплакав, побачивши Джонсона, і злякано метнувся до матері.

Джонсон зупинився І тут тільки зрозумів свою помилку: це були не Самуель і Фредеріка, хоч хлопчик і був дуже схожий на його сина. Молода мати вийшла з-за гілки дерева. Вона була одного віку з Фредерікою, така ж білява і рожевощока. Проте волосся було темніше. Звичайно, це не Фредеріка! І як він міг так помилитись! Мабуть, це подруга або сусідка Фредеріки.

Джонсон повагом підійшов і привітався. Молода жінка вичікувально дивилася на нього.

— Даруйте, я, здається, злякав вашого сина! — сказав він, приглядаючись до хлопчика і дивуючись, що той так схожий на Самуеля. — Фредеріка дома?

— Яка Фредеріка? — не зрозуміла жінка.

— Фредеріка Джонсон, моя дружина!

— А ви не помилились адресою? Тут немає Фредеріки... — відповіла жінка.

— Отакої! Добре діло! Щоб я помилився в адресі власного дому!

— Вашого дому?..

— А чийого ж? — Джонсона почала дратувати ця дурна жінка.

На дорозі будиночка з'явився чоловік років тридцяти трьох, якого, очевидно, зацікавив гомін голосів.

— У чому справа, Елен? — спитав він, стоячи на сходинці ганку і попихкуючи коротенькою люлькою.

— А в тому, — втрутився Джонсон, — що за час, поки мене не було дома, тут, очевидно, сталися якісь зміни... В моєму домі оселились інші...

— У вашому домі? — глузливо перепитав молодик, що стояв на ганку.

— Так, у моєму домі! — відповів Джонсон, махнувши рукою на свій котедж.

— З ким же я маю честь говорити? — поцікавився чоловік.

— Я Бенджамін Джонсон!

— Бенджамін Джонсон? — розсміявся молодик. — Чуєш, Елен? — звернувся він до жінки. — Ще один Бенджамін Джонсон — власник цього котеджу!

— Дозвольте вас запевнити, — підходячи, раптом втрутився в розмову Крукс, — що перед вами справді Бенджамін Джонсон, — і він вказав на Джонсона рукою.

— Це стає цікавим. І свідка з собою притяг! Тільки дозвольте і вам сказати, що ваш жарт невдалий. Тридцять три роки я був Бенджаміном Джонсоном, народився в цьому будинку і є його власником, а тепер ви хочете мене переконати, що власник будинку Бенджамін Джонсон — оцей юнак.

— Я не тільки хочу, а й сподіваюсь переконати вас у цьому, коли ви дозволите зайти до вас і пояснити деякі обставини, яких ви, очевидно, не знаєте.

Крукс говорив так переконливо, що чоловік, подумавши трохи, запросив його і Джонсона до господи.

З хвилюванням увійшов Джонсон у свій дім, який залишив так недавно. Він ще сподівався побачити на звичному місці, біля каміна, Фредеріку і сина, що грається коло її ніг на підлозі. Та їх там не було...

З жадібною цікавістю Джонсон окинув поглядом кімнату, в якій провів стільки радісних і гірких хвилин.

Усі меблі були чужі йому.

Тільки під каміном ще висіли розмальовані тарілки єлизаветинських часів — фамільна дорогоцінність Джонсонів.

А біля каміна, в глибокому кріслі, сидів сивий, старезний дід. Ноги його були закутані пледом, хоч день видався теплий. Старий недружелюбно оглянув прибулих.

— Батьку, — звернувся молодший чоловік до старого, — оці люди кажуть, що один з них Бенджамін Джонсон — власник будинку. Чи не хочеш мати ще одного синка?

— Бенджамін Джонсон, — прошамкав старий, розглядаючи Крукса, — так звали мого батька... Але він давно загинув у Гренландії, тому проклятому льодовнику, де морозили людей!..

— Дозвольте мені розповісти, як усе було, — обізвався Крукс. — Насамперед Джонсон не я, а ось він. Я — Крукс. Учений, історик.

І, звертаючись до старого, він почав свою розповідь.

— Вам було, якщо не помиляюсь, близько двох років, коли ваш батько, Бенджамін Джонсон, попався на гачок вуглепромисловця Гільберта і дав згоду заморозити себе, щоб врятувати вас і вашу матір від голодної смерті під час безробіття. Приклад Джонсона скоро наслідували і багато інших сімейних робітників, які настраждалися в житті і зневірились у всьому. Порожній "Консерваторіум" на північно-західному березі Гренландії швидко заповнився тілами заморожених робітників. Та Карлсон і Гільберт прорахувались у своїх замірах. Заморожування робітників не усунуло кризи, яку переживав англійський капіталізм. Навпаки, ще більше розпалило пристрасті класової боротьби. Найстійкіші робітники були обурені замороженою чоловічиною, як називали вони застосування анабіозу для "консервування" безробітних, і використовували заморожування як засіб агітації. Вибухнула революція. Загін озброєних робітників, захопивши літаки, вирушив у Гренландію, щоб оживити своїх братів, які спали мертвим сном, і поставити їх у ряди борців.

Тоді Карлсон і Гільберт, намагаючись випередити події, дали по радіо наказ своїм прислужникам у Гренландії висадити в повітря "Консерваторіум". Цей злочин вони збиралися пояснити нещасним випадком.

Радіотелеграму було перехоплено, і Карлсон та Гільберт не втекли від заслуженої кари. Однак радіохвилі летять швидше за будь-який літак. І коли червоні льотчики спустились біля мети свого польоту, вони застали тільки зяючі провалля, які ще диміли, уламки будівель і шматки мороженого людського мяса... Пощастило розкопати кілька вцілілих тіл, але й ці заморожені загинули від надто швидкого підвищення температури, а можливо і від задухи. Роботи утруднювалися ще й тим, що плани підземних тілосховищ зникли. Лишалося тільки поставити пам'ятник над цим сумним місцем. Минуло сімдесят три роки...

Джонсон мимоволі скрикнув. — І ось, не так давно, вивчаючи історію нашої революції з архівних матеріалів, в архіві одного з колишніх міністерств я знайшов заяву Гільберта про те, щоб йому дозволили побудувати "Консерваторіум" для консервування безробітних. Гільберт докладно і красномовно писав, яку нібито користь може дати цей захід у "справі викорінення періодичних криз і пов'язаних з ними робітничих заворушень". Рукою міністра на цій заяві було накладемо резолюцію: "Звичайно, краще, коли вони мирно спочиватимуть, аніж бунтуватимуть. Дозволити...".

Але найцікавіше те, що до заяви Гільберта прикладено план шахт. І в цьому плані я звернув увагу на одну шахту, що відходила далеко вбік від загальної мережі. Не знаю, якими міркуваннями керувалися будівники шахт, прокладаючи цю галерею. Мене зацікавило інше: в тій шахті могли залишитись тіла, які не потерпіли від катастрофи. Я зразу ж повідомив про це наш уряд. Було споряджено спеціальну експедицію, яка розпочала розкопки. Після кількох тижнів невдалих пошуків нам пощастило відкрити вхід у шахту. Шахта була майже не пошкоджена, і ми спустились у неї.

Жахливе видовище постало перед нашими очима. Вздовж довгого коридору в стінах було влаштовано ніші в три ряди, а в них лежали тіла. В ніші, розміщені ближче до виходу, мабуть, просочилося гаряче повітря. Під час вибуху воно відразу вбило людей, що лежали тут в анабіозі. Чим далі до середини шахти, температура, видно, підвищувалася повільніше, і кілька робітників ожили, та, певно, вони загинули від задухи, голоду або холоду. Їхні спотворені обличчя і судорожно зведені тіла свідчили про передсмертні муки.

Нарешті, у найглибшому місці шахти, за крутим поворотом, стояла рівномірна холодна температура. Тут ми знайшли тільки три тіла. Дуже обережно спробували оживити їх. І нам пощастило. Першим ожив відомий астроном Едуард Леслі, загибель якого оплакував весь учений світ, другим — поет Мере і третім Бенджамін Джонсон, якого я щойно привіз сюди на літаку... Якщо моїх слів недостатньо, на підтвердження їх я можу дати незаперечні докази. Я скінчив.

Усі сиділи мовчки, приголомшені почутим. Нарешті, Джонсон тяжко зітхнув і докірливо звернувся до Крукса:

— Виходить, я проспав сімдесят три роки? Чого ж ви не сказали мені про це зразу?

— Любий мій, я оберігав вас від надто сильного потрясіння після пробудження.

— Сімдесят три роки!.. — в роздумі промовив Джонсон. — Який же у нас тепер рік?

— Серпень тисяча дев'ятсот дев'яносто восьмого року.

— Тоді мені було двадцять п'ять років. Отож тепер мені дев'яносто вісім...

— Але ж біологічно вам лишилось двадцять п'ять, — відповів Крукс, — тому що всі ваші життєві процеси було припинено, поки ви лежали в стані анабіозу.

— А Фредеріка, Фредеріка!.. — тужно вигукнув Джонсон.

— Гай-гай, її давно нема! — сказав Крукс.

— Мати моя вмерла вже тридцять років тому, — проскрипів старий.

— Оце так дивина! — вигукнув другий Бенджамін Джонсон. І, звертаючись до першого, додав: — Виходить, ви мій дідусь! Ви молодший за мене, а у вас сімдесятип'ятилітній син!

Джонсону здалося, що він марить. Бідолаха провів долонею по лобі.

— Так... син! Самуель! Мій маленький Самуель — оцей старик! Фредеріки нема... Ви — мій внук, — повернувся він до свого тезка Бенджаміна, — а та жінка і дитина?..

— Моя дружина і син... — Ваш син... Отже, мій правнук! Він у такому самому віці, в якому я залишив мого маленького Самуеля!

Свідомість Джонсона відмовлялася сприймати, що цей немічний старик — його син. Старик син теж не міг визнати молодого, у розквіті сил, двадцятип'ятилітнього юнака — своїм батьком...

Вони сиділи збентежені, мовчки, ніяково дивлячись один на одного...

8. АГАСФЕР

Минуло майже два місяці після того, як Джонсон повернувся до життя.

Якось в холодний, вітряний вересневий день він грався в саду з своїм правнуком Георгом. Гра полягала в тому, що хлопчик сідав у маленьку літальну машину — авієтку — з автоматичним керуванням. Джонсон настроював апарат керування, пускав мотор, і хлопчик, голосно викрикуючи від захоплення, літав круг саду на висоті трьох метрів од землі. Зробивши декілька кіл, апарат плавно опускався на заздалегідь визначене місце.

Джонсон довго не міг звикнути до цієї нової дитячої забави, бо за його часів її не знали. Він непокоївся, що з механізмом може щось трапитись і дитина впаде й розіб'ється. Проте літальний апарат діяв бездоганно.

"Посадити дитину на велосипед колись нам здавалося теж небезпечним", — думав Джонсон, стежачи за правнуком, що літав в авієтці.

Зненацька рвучкий порив вітру кинув авієтку вбік. Механічне керування одразу ж відрегулювало порушену рівновагу, але вітер заніс апарат. Авієтка, змінивши напрям польоту, налетіла на яблуню і застряла у вітах дерева.

Хлопчик злякано закричав. Джонсон, не менше злякавшись, кинувся на допомогу правнукові. Він швиденько видерся на яблуню і почав знімати маленького Георга.

— Скільки раз я вам казав, щоб ви не літали в саду, — раптом почув Джонсон голос свого сина Самуеля.

Старий стояв на ґанку і гнівно махав кулаком.

— Є, здається, майданчик для польотів, так ні, неодмінно треба в саду! Неслухи! Прямо біда з цими хлопчиськами. Ось поламайте мені яблуню, я ж вам дам!..

Джонсона обурив цей старечий егоїзм. Син Самуель дуже любив печені яблука і більше тривожився за яблуні, ніж за життя внука.

— Ну, ти не забувайся! — кинув Джонсон синові. — Цей сад я посадив, коли тебе ще й на світі не було. І погримуй на кого-небудь іншого. Не забувай, що я твій батько!

— Що з того, що батько? — буркнув старий. — Така моя доля, що в мене батько — хлопчисько! Ти мені в онуки годишся! Старших слухатися треба! — повчально закінчив він.

— Батьків треба слухатись! — не вгавав Джонсон, спускаючи правнука на землю. — А, крім того, я і старший за тебе. Мені дев'яносто вісім років!

Маленький Георг побіг у хату до матері. Старий ще трохи постояв, поворушив губами, потім сердито махнув рукою і теж пішов.

Джонсон одвіз авієтку у велику садову альтанку, що правила за ангар, і там стомлено сів на ослін серед лопат і граблів.

Він почував себе самотнім...

Із стариком сином не ладив. Двадцятип'ятилітній батько і сімдесятип'ятилітній син — це безглузде співвідношення років стало перепоною між ними. Хоч як напружував Джонсон свою уяву, не міг зв'язати воєдино два образи: дворічного Самуеля і цього немічного старика.

Найближче Джонсон зійшовся з правнуком Георгом. Юність вічна. Дух нового часу ще не наклав на Георга свого відбитка. Дитина в такому віці, як Георг, радіє і сонячному променю, і ласкавій усмішці, і червоному яблуку так само, як раділи діти тисячі років тому. До того ж і обличчям він скидався на його маленького сина Самуеля. Мати Георга,

Елен, теж чимось трохи була схожа на Фредеріку, і Джонсон не раз спиняв на ній тужливий і ніжний погляд. Та в очах Елен, що дивилася на нього, прозирала тільки жалість, змішана з цікавістю і страхом, — начебто він був виходцем з того світу.

А її чоловік, онук Джонсона, теж Бенджамін Джонсон, був далекий йому, як і всі люди цього нового, чужого йому покоління.

Джонсон уперше відчув владу часу, владу століття. Так само як мешканцеві долин важко дихати розрідженим гірським повітрям, Джонсону, що жив у першій чверті двадцятого століття, трудно було пристосуватися до умов життя кінця цього століття.

Зовні все не так дуже й змінилось, як можна було припускати.

Щоправда, Лондон розрісся на багато миль в ширину і піднявся вгору тисячами хмарочосів.

Повітряне сполучення стало основним способом пересування. А в містах екіпажі було замінено рухомими дорогами.

В містах стало тихше і чистіше. Перестали диміти труби фабрик і заводів. Техніка створила нові способи добування енергії.

Зате в суспільному житті і в побуті сталися великі зміни.

Робітників тепер уже не вважали нижчою групою на щаблях суспільної драбини, групою, яка чимось відрізняється од тих, що раніше стояли вище освітою, одягом і звичками.

Машини майже звільнили робітників від важкої і брудної фізичної праці.

Здорові, просто, але гарно одягнені, веселі, незалежні робітники були єдиним класом, що тримав у руках всі нитки суспільного життя. Всі вони мали освіту. і Джонсон, який вчився на мідні гроші, майже сто ромів тому, почував себе ніяково серед них, хоч вони були й привітні.

Весь вільний час робітники проводили на повітрі, літаючи в своїх легких авієтках. У них були зовсім інші інтереси, запити, розваги.

Навіть їхня лаконічна, стисла мова з багатьма новими словами, що виражали нові поняття, була багато в чому не зрозуміла Джонсону.

Вони говорили про нові для Джонсона товариства, установи, нові види майна і спорту...

На кожному кроці, після кожної фрази він змушений був питати:

— А це що таке?

Йому треба було надолужити те, що протекло без нього за сімдесят три роки, і він відчував: це йому не під силу. Трудність полягала не тільки в тому, що обсяг нових знань був надто великий, а й у тому, що розум його не був так натренований, щоб сприйняти і засвоїти все надбане людством за три чверті століття. Він міг бути тільки стороннім, чужим спостерігачем і об'єктом спостереження для інших. Це також пригнічувало його. Джонсон повсякчас відчував на собі погляди, сповнені прихованої цікавості. Він був чимось на зразок мумії, що ожила, археологічною знахідкою, цікавою пам'яткою старовини. Між ним і суспільством лежала нездоланна грань часу.

"Агасфер!.. — подумав він, згадавши легенду, яку читав ще юнаком. — Агасфер, вічний мандрівник, покараний безсмертям, чужий всьому і всім... На щастя, я не покараний безсмертям! Я можу вмерти... і хочу вмерти! В усьому світі немає людини мого часу, за винятком хіба кількох

забутих смертю стариків.... Та й вони не зрозуміють мене, бо вони весь час жили, а в моєму житті провал. Немає нікого..."

У голові раптом ворухнулась несподівана думка: "А ті двоє, що ожили разом зі мною там, у Гренландії?.."

Схвильований, він підвівся. Його нестримно потягло до цих невідомих людей, які враз стали йому такими дорогими. Вони жили в той самий час, що й Фредеріка з маленьким Самуелем... Якісь нитки протягнуті між ними. Але як їх знайти? Крукс! Він мусить знати!

Крукс не залишав Джонсона, користуючись ним, як "живим історичним джерелом" для своєї праці з історії революції.

І Джонсон поспішив до Крукса і виклав йому свою просьбу. Чекаючи відповіді, так хвилювався, наче мав побачитися з дружиною і маленьким сином.

Крукс щось обмірковував. — Тепер кінець вересня... А листопад тисяча дев'ятсот дев'яносто восьмого року... Ну, як же, звичайно, Едуард Леслі повинен бути вже в Пулковській обсерваторії, сидіти за телескопом і шукати свої зникаючі Леоніди. В Пулковській обсерваторії найкращий рефрактор у світі. Леслі, напевно, там. Там же ви знайдете і поета Мере. Він писав мені недавно, що їде до професора Леслі. — І, всміхнувшись, Крукс додав: — Видно, всі ви, "старички", почуваєте потяг один до одного.

Джонсон квапливо попрощався і вирушив у дорогу на першому пасажирському дирижаблі, що відлітав на Ленінград.

Він не уявляв собі, яке буде побачення, але відчував: це все, що ще може цікавити його в житті.

9. ПІД ЗОРЯНИМ НЕБОМ

Тремтячою рукою Джонсон відчинив двері залу в Пулковській обсерваторів Величезний круглий зал тонув у мороці.

Коли очі трохи звикли до темряви, Джонсон побачив посеред залу гігантський телескоп, схожий на далекобійну гармату, яка спрямувала своє жерло в один з отворів у куполі. Труба була укріплена на масивній підставці, вздовж якої йшли сходи з п'ятдесятьма східцями. Сходи вели і до площадки для спостереження на висоті трьох метрів. З цієї площадки, зверху, лунав чийсь голос.

... — Відхилення од форми розтягнутого еліпса і наближення до форми параболи залежать від особливої дії мас окремих планет, що її комети і астероїди зазнають у своєму русі в напрямі до Сонця. Найбільший такий вплив має Юпітер, сила притягання якого становить майже тисячну частку притягання Сонця...

Коли Джонсон почув цей голос, що чітко лунав у порожньому залі, коли почув ці незрозумілі слова, йому стало боязко. Чого він прийшов сюди? Що скаже професорові Леслі? Хіба ці параболи і еліпси не такі ж незрозумілі йому, як і нові слова нових людей? Та відступати було пізно, і він кашлянув.

— Хто там?

— Я хотів би бачити професора Леслі.

Чиїсь кроки швидко простукали по залізних східцях.

— Я — професор Леслі. Чим можу бути корисний? — Я — Бенджамін Джонсон, який... який лежав з вами в Гренландії в стані анабіозу... Мені хотілося поговорити з вами...

І Джонсон плутано розповів про мету свого приходу. Він говорив, що дуже самотній, наче сам не свій у цьому новому, незрозумілому для нього світі, розказав навіть про те, що хотів умерти.

Напевно, ці, нові, не зрозуміли б його. Та професор Леслі зрозумів, адже багатьох таких переживань зазнав і він.

— Не журіться, Джонсон, не тільки ви страждаєте від цього розриву часу. Щось подібне пережив і я, так само як і мій друг Мере. Дозвольте вас познайомити.

Джонсон за давньою звичкою потиснув руку Мере. Нові люди відкинули цей звичай і ввели красивий і гігієнічний звичай древніх римлян піднімати на знак привітання руку.

— А ви як, теж з робітників? — спитав Джонсон Мере, хоч той дуже мало скидався на робітника.

— Ні! Я поет.

— Навіщо ж ви заморожувались?

— З цікавості. А можливо, і з горя.

— І ви пролежали стільки ж років, як і я?

— Ні, трохи менше. Я пролежав спочатку всього два місяці, мене "воскресили", а потім вирішив знову поринути в анабіоз. Я хотів... якнайдовше зберегти молодість! — і Мере засміявся.

Хоч і різні були ці троє людей за розвитком і становищем, яке колись займали, та їх зближала однакова дивовижна доля і епоха, в якій вони жили. Розмова дедалі жвавішала. Кожен мав що розповісти іншим.

— Отож, друже мій, — звернувся Леслі до Джонсона, — не тільки ви почуваєте себе відірваним од цього нового світу. Я сам багато в чому прорахувався. Я вирішив піддати себе анабіозу, щоб мати можливість спостерігати небесні явища, які відбуватимуться через кілька десятків років. Я хотів розв'язати дуже важке для того часу наукове завдання. І що ж? Тепер усі ці завдання давно розв'язані. Наука зробила колосальні відкриття, розкрила за цей час такі таємниці неба, про які ми не могли й мріяти! Я відстав. Я страшенно відстав, — зажурено додав учений після паузи і зітхнув. — І все-таки, мені здається, я щасливіший за вас! Там, — і він вказав на купол, — час вимірюється мільйонами років. Що значать для зірок наші століття? Ви, Джонсон, ніколи не спостерігали зоряного неба в телескоп?

— Не до цього було, — махнув рукою Джонсон.

— Подивіться на нашого вічного супутника — Місяць! — і Леслі повів Джонсона до телескопа.

Джонсон подивився в телескоп і мимоволі скрикнув од здивування.

Леслі засміявся і сказав із захопленням знавця:

— Еге, таких інструментів у наш час не знали!.. Джонсон бачив Місяць так виразно, наче той був од нього на відстані кількох кілометрів. Величезні кратери піднімали свої вершини, чорні зяючі тріщини борознили пустелі...

Яскраве до болю світло і глибокі тіні надавали картині надзвичайно рельєфного вигляду. Здавалося, можна простягти руку і взяти з Місяця камінь.

— Ви бачите, Джонсон, Місяць таким, яким він був і тисячі років тому. На ньому нічого не змінилося. Для вічності сімдесят три роки — менше ніж одна мить. Будемо ж жити для вічності, якщо доля відірвала

нас од теперішнього! Будемо поринати в анабіоз, у цей сон без сновидінь, щоб, прокидаючись раз у століття, спостерігати, що робиться на землі і на небі.

Через двісті-триста років, може, ми спостерігатимемо в телескоп життя тварин, рослин і людей на деяких планетах... Через тисячі років ми проникнемо в таємниці найвіддаленіших світів.

Можливо, Джонсон, майбутні мешканці нашої планети зведуть нас до ступеня нижчих істот, гребуватимуть спорідненістю з нами і навіть заперечуватимуть цю спорідненість? Нехай так. Ми не образимось. Зате ми побачимо таке, про що не сміють мріяти люди, які відживають одведений їм життям строк. Хіба заради цього не варто жити, Джонсон?

На наше прохання, мене і Мере знову піддадуть анабіозу. Хочете приєднатися до нас?..

— Знову? — з жахом вигукнув Джонсон. Та після довгого мовчання, похиливши голову, глухо промовив : — Однаково!..

© БЄЛЯЄВ О. Р. Небесний гість: Повість та оповідання. — К.: Молодь, 1963. — 256 с. — (Пригоди. Подорожі. Наукова фантастика).

© СВЄЧНИКОВА Н. І., переклад з російської, 1963.